

Розділ I

ПРАВОВІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ДОКТРИНИ ТА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПОЛІТИКИ

*Р.А. Калюжний,
начальник кафедри
державно-правових дисциплін,
доктор юридичних наук;*

*І.С. Сергеев,
начальник факультету
заочного навчання,
перепідготовки та підвищення
кваліфікації
Київського інституту
внутрішніх справ*

Прогресивний розвиток нашої держави як суверенної демократичної та правової буде неможливим без розробки цілеспрямованої політики в сфері забезпечення її внутрішньої безпеки, тобто боротьби із злочинністю. Однією із основних складових цієї проблеми є розробка та втілення в життя саме пенітенціарної доктрини. Нині необхідність такої доктрини вже не викликає сумніву, але розробка її все ще вважається справою майбутнього.

Разом з тим складна ситуація з розробкою проєктів кримінального, кримінально-процесуального законів в значній мірі пояснюється саме відсутністю опрацьованої та затвердженої державою пенітенціарної доктрини. Адже саме в ній мають реалізуватися всі ті правові повелі, які так необхідні сьогодні суспільству. Нині вчені і законодавці, не маючи твердої опори на механізм реалізації кримінально-правових і процесуальних аспектів, яким має бути пенітенціарна доктрина, об'єктивно не в змозі дійти до логічного завершення своїх законодавчих розробок.

Сьогодні слід визнати, що кримінальний, кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий (пенітенціарний) закони становлять таку тріаду, де останній відіграє роль не тільки виконавця, але й впливає, і досить відчутно, на формування основних ідей двох перших.

У зв'язку з цим постає досить непросте завдання поєднання при розробці вказаної тріади справедливості покарання, як додержання відповідності між діянням та відплатою за нього, з милосердям, гуманізмом, повагою до прав людини і розумністю викликаного лише потребами суспільної безпеки обмеження прав особи, яка скоїла правопорушення. Завдання це ще більше ускладнюється й тому, що у суспільстві є бажання і надалі йти у боротьбі зі злочиним шляхом шлякування злочинця карою. Опитування і дослідження, які проводилися у різний час, свідчать про те, що значна частина населення, можна сказати більшість, вбачає основну мету покарання в помсті злочинцю за скоєне зло. І це при тому, що та ж таки більшість підтримує шлях суспільства до прогресу, цивілізації, демократії.

Така парадоксальність ще сто років тому була виявлена професором А.Ф. Кістяківським, який, розглядаючи проблему смертної кари в Росії, писав: "С воззрениями народными необходимо во многих случаях считаться, но считается с ними без разбору, только потому, что они народные -- означало бы, иногда, обречь все успехи цивилизации на совершенную гибель" (А.Ф. Кистяковский. Исследование о смертной казни. - Спб., 1896). Тобто, вже тоді єдино можливим вважався тільки шлях пріоритету цивілізованого виходу з такої ситуації, а також повної відмови держави від принципу "око за око, зуб за зуб".

У наш, більш складний час, коли відданість ідеалам правової держави закріплена у доленосних для суспільства законах, особливу роль має відіграти саме пенітенціарна доктрина, яка б змінила підхід до вирішення проблем, пов'язаних з боротьбою із злочинністю в інтересах як всього суспільства, так і повернення в нього повноправними та законослухняними осіб, які відбули покарання за скоєння злочину.

Прийняття Конституції України, зобов'язання щодо дотримання положень міжнародних декларацій, конвенцій, пактів, принципів, стандартів стосовно прав і свобод всіх громадян, в тому числі і осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, вимагає прийняття саме прогресивної доктрини та докорінної зміни політики держави щодо ресоціалізації засуджених і повернення їх у суспільство.

Пенітенціарна доктрина держави має базуватися на підґрунті загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конституції України, національно-історичному досвіді практичного втілення пенітенціарних елементів у систему виконання покарань, а також на досвіді зарубіжних, в першу чергу європейських країн, які вже створили пенітенціарну систему і законодавчо забезпечили її діяльність.

В основі пенітенціарної доктрини України повинні знайти відображення висновки науково-методичних розробок, які спиралися б на ідеї гуманізму, демократизму, верховенства права, цілковитої рівності всіх

перед законом та синтезу особливостей різних пенітенціарних систем світу в досягненні найбільшого ефекту, як з викоренення злочинності, так і ресоціалізації осіб, схильних до правопорушень.

Пенітенціарній доктрині нашої держави мають бути властиві:

— науковість, що полягає в глибокому аналізі соціальних процесів, обґрунтуванні науковими розробками і прогнозами заходів щодо ефективності засобів попередження та боротьби із злочинністю, підготовки та проведення пенітенціарної реформи;

реалізм — політичний, організаційний, фінансовий та ін., тобто не тільки точна характеристика ситуації, що склалася, але й не менш точні прогнози та оцінки того, якими будуть наслідки реформування системи;

прагматизм як системний пошук оптимальних варіантів вирішення тих чи інших проблем пенітенціарної діяльності;

демократизм, який полягає у максимальному висвітленні для найширших кіл населення питань пенітенціарної реформи і можливість їх обговорення у засобах масової інформації, громадських та політичних організаціях, залученні громадськості до підготовки рішень щодо цих питань, контролі за пенітенціарною діяльністю тощо;

закопиченість, тобто здійснення правової реформи на базі повного демократичного і цивілізованого законодавства.

Основне завдання, яке стоїть перед пенітенціарною доктриною, — це органічно поєднати вказані аспекти і стати основним чинником у виробленні і застосуванні пенітенціарної політики держави.

Пенітенціарна політика (політика в сфері виконання покарань) України як складова частина соціально-економічної політики має визначити основні цілі, напрямки, принципи, форми і методи діяльності держави у сфері виконання покарань, тобто у суспільних відносинах, які формуються в процесі здійснення пенітенціарної діяльності. Вона має розглядатися як сукупність юридичних, організаційних засобів, які обумовлюються внутрішньою і зовнішньою політикою і забезпечують цілі ресоціалізації засуджених. При цьому Україна має самостійно визначати свою пенітенціарну політику і створювати власну пенітенціарну систему, основою якої об'єктивно має стати прогресивна система відбуття покарання, яка була б вільною від надмірностей минулого і надавала б ув'язненим гуманні і ліберальні форми, що відповідають принципам демократії і вимогам міжнародно-правових стандартів стосовно цієї проблеми.

Пенітенціарна політика держави, в першу чергу, має бути направлена на створення нової, власної правової бази, на організацію ефективної діяльності з ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених та постпенітенціарної діяльності. Держава має зосередити зусилля на забезпеченні державної підтримки всіх суб'єктів пенітенціарної політики, створенні бази та умов, необхідних для її реалізації, наданні відповідного

соціального статусу персоналу органів виконання покарань, пропаганді правових знань з пенітенціарних проблем, впровадженні позитивного міжнародного досвіду у цю діяльність.

Вказані основні напрямки пенітенціарної політики повинні озвучуватися на пріоритеті загальнолюдських цінностей (життя і здоров'я людей), примату прав людини над державними і суспільними інтересами, відповідальності держави перед громадянами і суспільством за результати своєї діяльності як на вихідних, фундаментальних принципах. Разом з тим, не можуть бути другорядними принцип розподілу компетенції між суб'єктами пенітенціарної політики, який виключав би можливість прийняття доленосних для пенітенціарної ідеї рішень будь-якою окремою посадовою особою або окремою гілкою влади.

Державна пенітенціарна політика як на складових своєї спрямованості має наголосити на принципах гуманізму і милосердя, справедливості, світоглядної інтелігентності, гласності і, безумовно, інтеграції з іншими галузями соціальної політики, політичного і економічного плюралізму.

Основними суб'єктом пенітенціарної політики є і має бути народ України — громадяни, суспільні організації і об'єднання, які на виборах, референдумах, через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади, місцевого самоврядування виявляють та реалізують своє бачення і ставлення щодо пенітенціарної політики і діяльності, засобів і методів її здійснення, звертають увагу державних інститутів на небезпечні явища і процеси у різних сферах пенітенціарної діяльності, нарешті, захищають свої права та інтереси всіма законними засобами. Іншими суб'єктами безумовно є Верховна Рада, Президент України, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, Прокуратура, Національний банк, Державний департамент України з питань виконання покарань, міністерства і відомства, органи державної влади та місцевого самоврядування, повноваження яких мають випливати з Конституції, законів та положень пенітенціарної доктрини України.

Проте, неможливо не зупинитися на питанні про економічну базу, на яку повинна спиратися пенітенціарна доктрина, пенітенціарна політика, пенітенціарна діяльність.

Нині існують два погляди щодо джерел фінансування заходів реалізації пенітенціарної політики:

— перший — основним джерелом має бути державний бюджет, кошти регіональних органів самоврядування, відрахування підприємств, спонсорська допомога, і, нарешті, доходи від діяльності пенітенціарних установ;

— другий, який вбачає основою саме доходи від діяльності пенітенціарних установ.

Не вдаючись до економічного аналізу цих двох поглядів, все ж слід відзначати, що пенітенціарна політика — це діяльність і, як діяльність, вона має певні етапи. Тому об'єктивно слід визнати, що на даному етапі як самостійні не можливі ні перший, ні другий шляхи. Потрібен, на наш погляд, синтез, тобто органічне поєднання цих поглядів з поетапним наближенням до оптимального результату з огляду на економічне зростання потенціалу держави і пенітенціарної системи. На першому, нинішньому етапі, держава може і повинна піти на надання пенітенціарним установам певних пільг для підвищення їх економічного потенціалу і використання його на досягнення цілей пенітенціарної доктрини і політики.

У майбутньому, у міру зростання економічної бази і подолання економічної скрути у державі, орієнтація на власні можливості пенітенціарної системи може бути замінена, і тоді вперед повинна вийти перша з висловлених точок зору, тому що за нею стоїть відмова від використання праці засуджених як джерела доходу для системи виконання покарань, без якого сьогодні ця система, як не складно це визнавати, життєздатною не буде.

Такими є, на наш погляд, актуальні питання побудови пенітенціарної доктрини і пенітенціарної політики, без вирішення яких досягнення цілей правової реформи в державі буде суттєво ускладнене.